

ONA TILI

*Oʻrta taʼlim muassasalarining 11-sinfi va oʻrta maxsus,
kasb-hunar taʼlimi muassasalari
oʻquvchilari uchun darslik*

Birinchi nashri

Oʻzbekiston Respublikasi
Xalq taʼlimi vazirligi tasdiqlagan

«Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi»

Davlat ilmiy nashriyoti

Toshkent—2018

UO‘T: 811.512.133‘242(075.3)
KBT 83.3ya72
O-58

Mualliflar:

N. M. Mahmudov, Y. R. Odilov,
G. Sh. Ziyodullayeva

Mahmudov, N.

O-58

Ona tili: O‘rta ta‘lim muassasalarining 11-sinfi va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalari o‘quvchilari uchun darslik / N. M. Mahmudov va boshq. – Toshkent: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. – 112 bet.

UO‘T: 811.512.133‘242(075.3)
KBT 83.3ya72

Shartli belgilar:

– savol va topshiriqlar;

– esda saqlang;

– iqtidorli o‘quvchilar uchun mashq;

– lug‘at;

– bilib oling;

– uyga vazifa.

**Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari
hisobidan chop etildi.**

ISBN 978-9943-07-620-4

© Mahmudov N. va boshq., 2018.
© «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Davlat ilmiy nashriyoti, 2018.

**ISTIQLOLING MUBORAK,
JON O'ZBEKISTONIM!**

KIRISH

Aziz o‘quvchilar!

Siz o‘zbek tilining yer yuzidagi qadimiy va boy tillardan biri ekanligini juda yaxshi bilasiz. Uning ko‘lamli va muhtasham so‘z xazinasini, tovushlar rang-barangligi va mantiqiy-grammatik boyligi qiyossizdir. Ajdodlarimiz tomonidan bu tilda yaratilgan aql va badiiyat durdonalarining bashariyat tamadduniga qo‘shgan muazzam hissasi buning isboti bo‘lib kelmoqda. Albatta, bu adoqshiz iftixorga munosibdir.

Muborak hadisi shariflarda «Kishining zeb-u ziynati, go‘zalligi uning tilidadir» deyiladi. «Odobning boshi til» ekanligini Mahmud Koshg‘ariy bobomiz maqol tarzida qayd qilgan. Bizda, bizning madaniyatimizda latif so‘zga oshuftalik, nutq latofatidan zavqlanish, ona tilida ta‘sirli nutq ayta oluvchiga ayriqcha havas bilan qarash azaliy urflardan hisoblangan. Sharqda, xususan, o‘zbeklarda so‘z bilan tinglovchining faqat qulog‘ini emas, balki qalbini ham zabt eta bilish tarbiyalilikning, ziyolilikning belgilaridan biri sanalgan. Zotan, nutqning go‘zalligi, nutqiy ifodaning aniqligi, rasoligi inson uchun o‘ziga xos husn bo‘lib, u millatning, jamiyatning umumiy madaniy kamolotini shakllantiradi.

Ajdodlarimiz qoldirgan hikmat durdonalari bo‘lmish maqollarda inson nutq tuzishga e‘tiborli bo‘lishga da‘vat etiladi, nutqning musallam o‘rnini topib so‘zlash talab qilinadi. Mana bu o‘g‘itlarni unutmaslik lozim: «O‘ynab gapirsang ham, o‘ylab gapir», «Qopib emas, topib gapir», «So‘z qadrini bilmagan o‘z qadrini bilmas» va hokazo.

Aziz o‘quvchilar!

Siz oldingi sinflarda o‘zbek tilining leksikasi, fonetikasi, grammatikasi va uslubiyati bo‘yicha asosiy tushunchalarni o‘zlashtirdingiz.

Siz umumiy tarzda bo'lsa-da, bilganingizday, til fikr ifodalash, dunyoni bilish, bilim-tajribalarni to'plash, saqlash va keyingi avlodlarga yetkazish, milliy-ruhiy munosabatlarni aks ettirish, go'zallikni namoyon qilish kabi bir qancha vazifalarni bajaradi. Bu vazifalarning barchasi muhim. Shuning uchun tilni faqat va faqat kishilar o'rtasidagi aloqa vositasi sifatida talqin etish to'g'ri bo'lmaydi. Bu sinfda endi Siz ta'sirli nutq – madaniy nutq tuzish malakalari, ya'ni nutq madaniyati bilan tanishasiz, uning asosiy tushunchalarini egallaysiz.

Nutqning madaniyligini, demakki, ta'sir quvvatini ta'min etadigan to'g'rilik, aniqlik, mantiqiylik, ifodalilik, boylik, soflik, jo'yalilik kabi bir qator kommunikativ sifatlar mavjud. Ana shu kommunikativ sifatning barchasini o'zida mujassamlashtirgan nutq madaniy hisoblanadi.

Shuni unutmangki, har qanday nutq, avvalo, to'g'ri bo'lishi zarur. Ammo to'g'rilik sifatigagina ega bo'lgan, boshqa sifatlardan tamoman mahrum bo'lgan nutqni madaniy sanab bo'lmaydi. Ayni paytda nutqning madaniyligini ta'minlaydigan boshqa kommunikativ sifatlarni ham mazkur to'g'rilik sifatisiz tasavvur etishning imkoni yo'q. Shuning uchun ham to'g'rilik nutq madaniyatining birlamchi, ilk bosqichi hisoblanadi. Siz, albatta, bu sifatning asosiy chizgilari bilan oldingi sinflarda tanishgansiz. Shubhasizki, nutq madaniyatining oliy bosqichi sanaladigan aniqlik, mantiqiylik, ifodalilik, boylik, soflik, jo'yalilik kabi sifatning har birini yetarli darajada idrok qilish va ularni nutqda namoyon qila bilish madaniy nutqqa chinakam sohiblikning, shaxs nutqiy kamolotining zaminini tashkil etadigan jihatlardir.

Tildan bemalol, maqsadga va nutqiy vaziyatga muvofiq tarzda foydalanish, nutqda kommunikativ sifatning barchasini mujassamlashtira bilishni ta'minlaydigan ko'nikma, malaka va bilimlarni o'zlashtirishda Sizga g'ayrat va qunt hamdam bo'lishini tilaymiz.

O‘ZBEK TILI VA UNING TARAQQIYOTI

Topshiriq. Matnni o‘qing. Unda ifodalangan fikr haqida mulohazalaringizni bayon qiling.

Charxpalak

Maktabimiz biqinida ariq oqardi. Ariqda charxpalak bor edi. Kata tanaffusda charxpalakni tomosha qilishni yaxshi ko‘rardim... Yog‘och gardishi ko‘hna? Temir paqirchalari zanglab ketgan. Parraklariga ko‘kimtir suv o‘tlari yopishgan... Birov yolg‘ondan turtib yuborsa, rostdan qulab ketadigandek... Charxpalak nolali g‘iyqillab aylanadi. Kaftida suv ko‘tarib, yuqoriga olib chiqadi... Tepaga chiqib olgan suv ortiga qaytmaydi... Charxpalak ham bunga ranjmaydi. Yangidan yangi suv tomchilarini yuqoriga ko‘tarib beraveradi... Nolali g‘iyqillaydi...

Oradan ko‘p yillar o‘tib, o‘sha charxpalak tushlarimga kiradigan bo‘ldi. Nega shunday bo‘lganini uzoq o‘yladim...

So‘ng... Bir haqiqatni angladim. Men charxpalakni emas, ustozlarimni qo‘msar ekanman.

Suv suv emas, men ekanman! Charxpalak charxpalak emas, o‘qituvchilarim ekan!

Meni – bir tomchi suvni katta hayot yo‘liga olib chiqib qo‘ygan ustozlarim – charxpalak zahmatini oqlay oldimmikan?.. Bilmadim.

... Ko‘hna charxpalak hamon tushlarimga kiradi...

(O‘. Hoshimov)

O‘zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, u yer yuzidagi eng qadimiy va boy tillardan hisoblanadi. Bu tilning ildizlari eramizdan oldingi asrlarga borib taqaladi. O‘zbek tilida olamga mashhur ko‘plab ilmiy va badiiy asarlar yaratilgan.

Bugun o‘zbek tili mustaqil O‘zbekistonning davlat tili sifatida davlatimiz ramzlari qatorida e‘zoz va ehtiromga sazovordir. O‘zbek tilining taraqqiyoti yurt istiqloli tufayli benihoya jadallashdi.

Tildagi o‘sish-o‘zgarishlarning xolis va birlamchi ko‘zgusi uning lug‘at boyligidir, jamiyatdagi har qanday o‘zgarishlar, eng avvalo, aynan xuddi shu boylukda o‘z aksini topadi. Yurtimiz hayotida

yuz berayotgan iqtisodiy, siyosiy, madaniy-ma'rifiy yangilanishlar tili-
mizning lug'at boyligida namoyon bo'lmoqda, bunday o'zgarishlar
tilimizni yangi tushuncha va tasavvurlar bilan, ularni ifodalashga
xizmat qiluvchi yangi so'zlar bilan boyitib bormoqda.

Bugun mustaqillik bois paydo bo'layotgan yangi-yangi tu-
shunchalarni ifodalash uchun, avvalo, o'zbek tilining o'z ichki
imkoniyatlari to'raligicha ishga solinmoqda, xususan, yangi so'zlar
yasalmoqda (masalan, *dasturchi, ahdnoma, kafolatnoma; idoralar-
aro, hukumatlararo, davlatlararo; nodavlat, nohukumat, notijorat, no-
moddiy; mahalliyashtirish, kompyuterlashtirish, modellashtirish* kabi);
eskirgan deb qaralgan so'zlar qaytadan tilga olib kirilmoqda (ma-
salan, *ma'naviyat, millatparvar, qadriyat, jarroh, matbaa, muallif,
munaqqid, tashxis, tijorat* kabi); til tabiatiga uyg'un tarzda ular-
ga yangi ma'nolar yuklanmoqda (masalan, *vazir, viloyat, tuman,
hokim, zobit* kabi); umrini yashab bo'lgan tushunchalarni ifodalov-
chi so'zlar nafaol zaxiradan joy olmoqda (masalan, *kolxoz, sovxoz,
ateist* kabi). Ilgari salbiylik bo'yog'iga ega bo'lgan so'zlar davr
taqozosiga ko'ra ijobiy bo'yoq kasb etmoqda (masalan, *biznes,
biznesmen, millioner, savdogar, fermer, janob, kapital, parlament,
firma* kabi). Zaruriy holatlarda esa xorijiy tillardan boshqa til vo-
sitachiligida emas, balki to'g'ridan to'g'ri va me'yorga amal qilgan
holda so'zlar o'zlashtirilmoqda.

Mamlakatimizda tamoman yangi ijtimoiy-siyosiy tuzumning bar-
po etilishi, bozor iqtisodi munosabatlarining qaror topishi, yangicha
moliya-kredit tizimining paydo bo'lishi, fan va ta'lim sohasida-
gi tub islohotlar, yangi texnika va texnologiyalarning rivojlanishi,
barcha sohalardagi xalqaro aloqalarning mislsiz ko'lam kasb eti-
shi va boshqa ko'plab o'zgarishlar xorijiy so'zlarning o'zbek tiliga
o'zlashtirilishiga tabiiy ravishda yo'l ochdi. Bugun o'zbek tiliga
kirib kelgan, ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, moli-
ya-iqtisod, siyosat, ta'lim va madaniyatga oid o'zlashmalar yuzlab
emas, balki minglab degan o'lchovlar bilan o'lchanadi, ular keng
omma nutqidan deyarli joy olib bo'ldi (masalan, *audiovizual, an-
titeror, bakalavr, bankomat, barter, birja, brifing, gimnaziya, diler,
investitsiya, investor, internet, kredit, litsey, magistr, monitoring, mul-
timedia, reyting, sertifikat* kabi).

Ana shu tarzda mustaqillik davrida tilimizning lugʻat boyligi tarkibida jiddiy taraqqiyot yuz bermoqda.

Tilimizdagi mavjud nutqiy uslublar meʼyorlarining barqarorlashganligi ham (Siz buni oldingi sinflardan yaxshi bilasiz) oʻzbek tili taraqqiyotining yuksakligidan dalolat beradi.

1-mashq. Sheʼrni oʻqing, unda ifodalangan gʻoya haqida fikrlashing. Milliy meros, ona tili va unga posbonlik haqidagi mulohazalaringizni bayon qiling.

Ona tuproq

Avliyolar, daholarning beshigisan,
Naqshbandlar topgan jannat eshigisan.
Tiriklikning navosi ham qoʻshigʻisan –
Sen azizsan, muqaddassan, ey sajdagoh,
Oʻzbekiston, ota makon, ona tuproq!

Yuragimda tulporlaring dukurlari,
Qaysi yurtning bordir buyuk Temurlari?
Olovlardan omon chiqqan Semurgʻlari,
Sen azizsan, muqaddassan, ey sajdagoh,
Oʻzbekiston, ota makon, ona tuproq!

Asl farzand merosiga posbon boʻlgay,
Ozod elning orzulari osmon boʻlgay,
Bobolarim ismin aytsam, doston boʻlgay,
Sen azizsan, muqaddassan, ey sajdagoh,
Oʻzbekiston, ota makon, ona tuproq!

Daryolarning izlarida daryo boʻlgay,
Daholarning avlodi ham daho boʻlgay!
Fido boʻlsa, shu Vatanga fido boʻlgay,
Fido boʻlsa, shu Vatanga fido boʻlgay!
Oʻzbekiston, ota makon, ona tuproq!

(Iqbol Mirzo)

2-mashq.

Alisher Navoiyning soʻz, til borasidagi fikrlarini yodda tuting. Tilning inson faoliyatidagi oʻrni haqida bahslashing, asosiy gʻoyani ifodalovchi ixcham matn tuzishga harakat qiling.

Mir Alisher Navoiyning aksariyat asarlari, xususan, «Xamsa»dagi bir necha boblar soʻz taʼrifiga bagʻishlangan. Ularni mutolaa qilar ekanmiz, soʻzning qudrati, taʼsir kuchi, jilvasiga alohida urgʻu berilganligiga guvoh boʻlamiz. Shoir, avvalo, hayot mohiyati hisoblangan toʻrt unsur: suv, havo, olov, tuproqning ham, yetti qavat osmondagi yetti sayyoraning ham soʻz tufayli vujudga kelganini taʼkidlaydi.

Insonni hayvonot olamidan farqlovchi asosiy belgi ham soʻz ekanligini aytadi:

Insonni soʻz ayladi judo hayvondin,

Bilkim, guhari sharifroq yoʻq ondin.

Shunday ekan, soʻz gavharining sharofati shunchalar yuksakki, uning qarshisida eng qimmatbaho narsalar ham qadrsizlanadi:

Soʻz guhariga erur oncha sharaf,

Kim boʻla olmas anga gavhar sadaf.

Xullas, Alisher Navoiy asarlari bizni dunyoning eng sirli moʻjizasi hisoblangan soʻzga ehtiyotkorlik va masʼuliyat bilan munosabatda boʻlishga, uni qadrlashga chorlaydi. (*M. Siddiqov*)

3-mashq.

Matnni oʻqib, undagi fikrlarga oʻz munosabatingizni bildiring. Oʻzbek tilining taraqqiyoti haqida bilganlaringizni yozing.

Til — inson aqliy, ruhiy va amaliy faoliyatining quroli va harakatlantiruvchi kuchi, bu faoliyat natijasi sifatidagi tajribalarning jamlovchisi va saqlovchisi, kishilar oʻrtasidagi, ajdod va avlod orasidagi bilim-u axborot «oldi-berdisi»ning timsolsiz taʼminlovchisi. U yoʻqolsa, tamaddun tugaydi, u salomat boʻlmasa, millat sochilib ketadi. Shuning uchun esi oʻzida xalq, erki oʻzida davlat til muhofazasini muhtasham maqsad deb biladi, uni taraqqiy qildirish qaygʻusini bir on unutmaydi.

Mustaqil Oʻzbekiston davlati erkinlikning dastlabki yillaridanoq oʻzbek tilining muhofazasi va taraqqiyoti uchun barcha qonuniy asoslarni yaratdi. Chorak asrdan oshdiki, oʻzbek tili davlat tili sifatida oʻttiz ikki milliondan ortiq nufusning nufuzli tili maqomida rivoj topib bormoqda.

Oʻzbek tili istiqlol bois misli koʻrilmagan taraqqiyot yoʻlidan bormoqda, jamiyatimizning tubdan yangilanishi, koʻlamli islohotlar tilimizning yanada boyishiga omil boʻlmoqda. Shu bilan birga, dunyo miqyosida yuz berayotgan oʻzgarishlarning taʼsiridan ham tilimiz tashqarida emas, muayyan bir jamiyat yoki xalq doirasidagina emas, balki bugungi globallashuv zamonida jamiyatlar va xalqlar hayotida minglab yangidan yangi

tushuncha-tasavvurlar paydo bo'lmogda va ular hech qanday to'siqni pisand qilmay, sur'at bilan dunyoning turli burchaklariga yetib bormogda. Dunyoning qaysi bir burchidagi til bo'lmasin, uning lug'at tarkibi mahalliy, mintaqaviy va global miqyoslardagi ana shunday turfa o'zgarishlarga muvofiq ravishda kengayib, muntazam o'zgarib bormogda va bu, albatta, tabiiy bir holatdir. So'nggi paytlarda, olimlarning hisob-kitoblariga ko'ra, insoniyat tasarrufidagi bilimlar hajmi har o'n yilda ikki barobarga ortib bormogda va bu holat ham til lug'at tarkibining jadal sur'atlar bilan boyib borishiga olib kelmogda.

Ma'lumki, tilning taraqqiyoti uning lug'at boyligida, bu boylikning ko'payishi, so'zlar ma'no tarkibining ko'lamdorlik kasb etishida, muayyan morfologik va sintaktik shakllarning rang-baranglashishi hamda me'yorlashishi kabi bir qancha jarayonlarda namoyon bo'ladi. (N. Mahmudov)

4-mashq. Matnni o'qing. Sarlavha qo'yib, unda ifodalangan fikrni o'z so'zlaringiz bilan hikoya qiling.

Dunyoga kelgan har bir bola haqiqiy inson bo'lib yetishishi uchun juda ko'p narsalarni bilishi kerak. U o'ziga kerakli bilimni ko'rib, eshitib va o'qib o'rganadi. Eshitib va o'qib o'rganish til vositasida amalga oshadi va uning imkoniyati cheksizdir. Agar til bo'lmay, har bir kishining tirikligi uning o'z tajribasiga asoslangan bo'lsa edi, inson shu kungacha hayvon qanday yashasa, shunday yashagan va bugungi moddiy va ma'naviy taraqqiyotga erishmagan bo'lardi. Tilning birinchi ma'rifiy ahamiyati shundan iboratki, til tufayli jamiyat a'zolarining har birida hosil bo'lgan bilim ommalashib, uning ko'pchilik tomonidan rivojlantirilishiga imkon tug'iladi. Undan tashqari, til tufayli bilim avloddan avlodga og'zaki yoki yozma tarzda qoldiriladi, natijada yangi avlod o'tgan avlodning ishini yangidan boshlamasdan, uni davom ettiradi. Bu bilan yana taraqqiyot ta'minlanadi. (A. Rustamov)

5-mashq. Shoir Dilshod Rajabning «So'z sehri» she'rini o'qing. Unda ifodalangan fikr doirasida bahslashing.

Har bir gap-u so'zimiz —	Qanday yaxshi so'z — kalom,
Go'yo oyna — ko'zgumiz.	Odob boshi — «Assalom».
Aytgan har so'zimizda	Xush yoqadi hamma vaqt:
Ko'rinamiz o'zimiz.	«Rahmat!», «Xo'p-xo'p!», «Marhamat!»

«O‘zbek tilining izohli lug‘ati»dan olingan quyidagi so‘zlarning izohlarini esda tuting. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

BRIFING Rasmiy shaxslarning ommaviy axborot vositalari va-killari bilan rasmiy nuqtayi nazar bildirish yoki rasmiy xulosalarni qisqacha bayon etish maqsadidagi uchrashuvi.

IBTIDO Biror narsa, ish-harakat, voqea-hodisa va shu kabilarning boshlanish davri.

INTIHO Biror narsa, ish-harakat, voqea-hodisa va shu kabilarning tugash, nihoyalanish davri.

ISTIFODA Foydalanish, ishlatish. **Istifoda qilmoq** (yoki **etmoq**) foydalanmoq, ishlatmoq.

MUNAQQID Adabiy, ilmiy, publitsistik asarlarni tahlil qilish, ularning ijobiy va salbiy tomonlarini, yutuq va kamchiliklarini o‘rganish hamda baholash bilan shug‘ullanuvchi adabiyotshunos, tanqidchi.

TASHXIS 1 Kasallik xarakteri va bemorning ahvoli haqidagi qisqacha tibbiy xulosa. 2 Odamdan boshqa jonli va jonsiz narsalarga insoniy xususiyatlarni ko‘chirishdan iborat badiiy san‘at turi.

TIJORAT Savdo-sotiq, savdo (savdogarlik) ishlari.

UNSUR Butunni tashkil etgan murakkab narsaning tarkibiy qismi.

1. O‘zbek tili qaysi til oilasiga mansub?
2. O‘zbek tilining mamlakatimizdagi maqomi haqida so‘zlang.
3. O‘zbek tilining boyligini misollar asosida tushuntirib bering.
4. O‘zbek tilining taraqqiyoti, eng avvalo, uning qaysi sathida namoyon bo‘ladi va nima uchun?
5. O‘zbek tilining dunyodagi nufuzi haqida gapiring.

6-mashq.

«Har neni yemak — hayvonning ishi, har neni demak — nodonning ishi» hikmati asosida matn tuzing.

NUTQ MADANIYATI

Topshiriq.

Matnni o‘qing. Guruhlarga bo‘linib, ota-onaga murojaat shakllarini tanlash haqida fikrlashing.

vab-saytimiz: Zokirjon.com

Zokirjon.com vab-sayti orqali o'zingiz uchun kerakli ma'lumotlarni yuklab oling.

Zokirjon Admin bilan

90-530-68-66, 91-397-77-37 nomerga telegram orqali bog'lanishingiz yoki nza456, nza445 izlab telegramdan yozishingiz so'raladi.

Telegramda murojaatingizga o'z vaqtida javob beriladi.

11-sinf ona tili 1-qism darsligini to'liq holda olish uchun telegramdan yozing.

Telegram kanalimiz:

@Maktablar_uchun_hujjatlar

To'lov uchun: HUMO 9860230104973329

Plastik egasi Nabiyev Zokirjon

DIQQAT!!!

Sizga bu **OMONAT** qilib beriladi.
To'liq holda olganingizdan so'ng:
Faqat o'zingiz uchun foydalaning.
Hech kimga bermang hattoki eng yaqin insoningizga ham.
Internet orqali vab-saytlarga joylamang.

Kanal va gruppalariga tarqatmang.

OMONATGA

HIYONAT QILMANG.

Bizni hizmatdan foydalanib qulay imkoniyatga ega bo'ling!

Bizda maktablar uchun quydagi hujjatlar mavjud

- 1. 1-11-Sinflar uchun sinf soati ish reja va konspektlari**
- 2. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan to'garak hujjatlari**
- 3. Sinf rahbar hujjatlari**
- 4. Metodbirlashma hujjatlari**
- 5. Ustama hujjatlari**
- 6. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan konspektlar**
- 7. 1-11-Sinflar uchun Ish rejalar (Taqvim mavzu rejalar)**
- 8. Darsliklarning elektron varianti**
- 9. Maktab ish hujjatlari**
- 10. Direktor ish hujjatlari**
- 11. MMIBDO' ish hujjatlari**
- 12. O'IBDO' ish hujjatlari**
- 13. Psixolog hujjatlari**
- 14. Xotin-qizlar qo'mitasi ish hujjatlari**
- 15. Kutubxona mudirasi ish hujjatlari**
- 16. Besh tashabbus hujjatlari**
- 17. Ochiq dars ishlanmalar, taqdimotlar, slaydlar**